

עוד על המאמר "חקר נוסחאות התרגום בכתבי היד התימניים על ידי רבני תימן וחכמיה"

כידוע נוסח התרגום המצוי ברוב החומשים הנדפסים שונה מנוסח התרגום המצוי בכתבי היד התימניים ובחומשים הנדפסים לעדת תימן. לדברי עורכי "מקראות גדולות עוז והדר" (תש"ע)¹ הם השתדלו למצוא מקורות בני סמכא כדי לקיים את הנוסח המצוי והנפוץ בדפוסים. אולם במקומות שהיה ברור להם שהנוסח משובש, הם תיקנוהו על פי מקורות מדויקים – בין השאר על פי נוסח כתבי היד התימניים. כנגדם קמו הרב נחום אברהם ובנו הרב יואל שטענו שלא ייתכן לדחות את נוסח התרגום שבדפוסים שהיה מקובל בידי גדולי הדורות האשכנזיים במשך מאות שנים.

בחוברת הנקראת בשם "מכתב גלוי" שיצאה לאור על ידי "שומרי משמרת המסורה" בראש חודש סיוון תשע"ד התייחסו לנוסח התרגום התימני וכתבו כל מיני טענות שאינן נכונות.² אין זה מענייני להכניס ראשי בפולמוס זה ואין רצוני להיות בכלל "עובר מתעבר על ריב לא לו",³ ובפרט שאין אני סניגורם של התימנים בכלל ושל חכמי תימן בפרט. ברם, בין הדברים שם נכתבו גם דברים על פי מאמרי "חקר נוסחאות התרגום בכתבי היד התימניים על ידי רבני תימן וחכמיה", שהתפרסם במסורה ליוסף ח, עמ' 199–257, כמה חודשים קודם לכן (בשנת תשע"ד). בחלק מהדברים צוין במפורש שנסמכו על מאמרי ובחלקם לא צוין במפורש אך ברי לי שנסמכו על דבריי שם. רק על דברים אלה אגיב בקצרה.

א. בעמ' ט נכתב: "בתימן מעולם לא היה נוסח מקובל, וכל בית כנסת היה לו נוסחא אחרת כמפורש בכתב עת מסורה ליוסף אשר הוא מחקר המדעי האחרון שנעשה בחקר תרגום תימן מחוקרי זמנינו דהאי שתא שנת תשע"ד לפ"ק".

1 "נקרא ומתרגם – מבוא לתרגום אונקלוס".

2 כאן המקום להודות לרב אלמוג שלמה שיידע אותי על חוברת זו.

3 ראה משלי כו,ז.

כמובן שהכותבים הפריזו על המידה. ברור שנוסח התרגום היה אחיד בדרך כלל, ואין לדמותו ולהשוותו לנוסח התרגום בדפוסים. אך מטבע הדברים היו גם חילופי נוסחאות, והיינו שבחייהו של דְּבָרֵי בתי הכנסת בתימן שכל אחד קבע לו את הנוסחאות הנוהגות בקהלו. וכמו שכתבתי (שם, עמ' 205): "בדורות האחרונים היה בכל בית כנסת בעי"ת צנעא ספר תרגום שהועתק במיוחד על פי הנוסח שקבעו רבני בית הכנסת ודְּבָרֵיו". וכי יעלה על הדעת לומר שאין נוסח מקובל למשנה ולתלמוד בגלל ריבוי הנוסחאות שבו?!

ב. בעמ' י נכתב: "ואחריו קם החוקר יחיא קורח בעל המרפא לשון והוא כבר שתה מי המרים המאירים של המשכילים, וחולק על המהרי"ץ ומזלזל בו כדרכן של החוקרים [...] והנה הוא הראשון שאיזן וחיקר ותיקן את התרגום התימני, והנהיג נוסח כללי לכל עדת תימן".

נראה שהכותבים הוטעו משמות חיבוריו של הרב יחיא קרח המשלבים את המילה "משכיל" (ראה שם, עמ' 216). אולם לרב יחיא קרח כמו לשאר חכמי תימן לא היה כל קשר ישיר או עקיף לתנועת המשכילים שהכיר הכותב באירופה. הרב יחיא קרח היה מקובל אלוהי כמו שכתבתי שם (עמ' 215): "כל רו לא נעלם ממנו בחכמת הנסתר", וכמו שציטטתי מדברי נינו הרב שלמה קרח: "בספרו הוא אורג פשט עם דרש, חורז הלכה עם קבלה" (עמ' 217). עיון יסודי במאמר היה מציל את הכותבים מטעות חמורה זו והיו נוכחים שהוא היה אחד המיוחדים שבגדולי חכמי תימן. בנוסף, הרב יחיא קרח נפטר בשנת ה'תרמ"א (1881) כמה עשורים לפני שפרצה המחלוקת בצנעא.

הרב יחיא קרח אכן נתן לבו לברר וללבן את נוסח התרגום בכתבי היד התימניים לצד המסורת המקובלת, ומדי פעם חלק על מהרי"ץ כדרכה של תורה ללא שום זלזול חס ושלום, ואדרבה "קדוש יאמר לו".

ג. בעמ' י נכתב: "ואומר במסורה ליוסף כי בני תימן לא קבלו דברי קאפח מפני שהחזיק ברעפארם, כל זה מפורש היטב בכתב עת מסורה ליוסף".

חס ושלום לומר שכתבתי שהרב יחיא קאפח החזיק ברפורמה במשמעות של התנועה הרפורמית המתאימה את היהדות לרוח הזמן החדש. להלן מה שכתבתי (שם, עמ' 246): "רוב חכמי תימן בדור האחרון התנגדו לרפורמה שהציעו התומכים בגישה השנייה". "רפורמה" במשמעות הכנסת תיקונים ושיפורים (ראה במילונים). את התיקונים והשיפורים (לפי דעתו) הזכרתי קודם לכן (שם, עמ' 221–222): "הרבה לעסוק בספרי השקפה ואמונה של

רבותינו הגאונים והראשונים, יצא כנגד הקבלה בכלל והזוהר בפרט, דגל בפסיקה לפי הרמב"ם בלבד, לחם באמונות תפלות (לדעתו), ניסה לתקן את סדרי חינוך הילדים, עסק בהצלת כתבי יד עתיקים ועוד.⁴

ד. בעמ' י נכתב: "ואחרי כל הדברים האלה אין כאן דוכים ולא יער, כי אין שום מסורה לתרגום התימני כי כל מציאות תרגום התימני הוא מחוקרים או מאפיקורסים".

פשוט וברור כי מציאות התרגום התימני הוא מכתבי יד עתיקים שנכתבו מאות שנים לפני הולדת הרבנים הנזכרים – הרב יחיא קרח והרב יחיא קאפח. ואלה רק נתנו דעתם לאסוף את הנוסחאות הישנות, ומציאות התרגום התימני לא באה מהם.

במאמר הנזכר הוכחתי באופן ברור שהחיבור "דקדוק התרגום" שנדפס על ידי הרב אברהם אלנדאף בעילום שם בתאג תרנ"ד, נכתב על ידי הרב יחיא קאפח, ולא על ידי הרב יחיא יצחק הלוי שהעתיק בתימן עותק מכתב היד ושלחו לרב אברהם אלנדאף.⁵ שם גם הזכרתי שבאיגרת "נבכי תימן" התרעם הרב קאפח על "המעתיקים שם" שלא ציין את שמו. בין השאר עסקתי בשאלה צדדית מי הוא אותו מעתיק שעליו שפך הרב יחיא קאפח את זעמו.

בעמ' 230 כתבתי: "גם אם נדייק בדברי הרב יחיא קאפח באיגרתו, נבחיך שתועמתו היא על המעתיק דווקא [=הרב יחיא יצחק הלוי] (שלא הזכיר את שמו לסיבה ידועה), לא על המדפיסים [=הרב אברהם אלנדאף], כמו שכתבו אחרים בשמו". טעות נפלה בדבריי, שכן אדרבה מדברי הרב יחיא קאפח משמע שתועמתו באיגרתו היא על המדפיס הרב אברהם אלנדאף, שכן נאמר בפירושו "והמעתיקים [=המעתיק אותם] שם [=בתאג תרנ"ד]", ודבריו נסובו על תאג תרנ"ד.⁶

4 כאן המקום לציין שעוד בטרם התפרסמה החוברת בשם "מכתב גלוי" העירני הרב משה צארים שהיה עדיף להשתמש במילה אחרת במקום "רפורמה", כדי שלא יטעו בדבריי. וחכם עדיף מנביא.

5 בעמ' 229 הזכרתי את דברי רצהבי (בהערה 152 ציינתי את המקור: "הערות למילואים, עמ' 116") שציין שהרב שלום יצחק הלוי טען שהחיבור הוא מעשה ידי אביו, ניתן להוסיף גם את שמעון גרידי (מגנזי היהודים, עמ' 16) שכתב: "מ"ו הרב שלום העירני כי קיצור זה הוא מעשה ידי המנוח אביו, כה"ר יחיא יצחק הלוי ז"ל". ועל המקורות שהבאתי שם המזהים את הרב יחיא קאפח כמחבר ההערות ניתן להוסיף את דברי הרב יחיא קאפח במכתבו לרב שלום חמדי: "ואת אשר בקש ממני הרב לשלוח לו דקדוק הת"א [=התרגום אונקלוס] כפי נוסח[חת] ספרי תימן הן עוד לא שלם לרוב טרדוטי ודוחקי. ובעזה"י כאשר ישלם אני אעתיקנו לך". ראה יהודה רצהבי, "שד"רים לתימן בשנות תרמ"ג, תרמ"ט", שלם – מחקרים בתולדות ארץ ישראל ויישובה א (תשל"ד), עמ' 451–452, ובהערה 205 שם.

6 כאן המקום להודות לידידי ד"ר מנשה ענוי שהאיר את עיניי בנקודה זו.